

*UOT 792.05**Elçin Cəfərov*

AZƏRBAYCAN TEATRINDA KONSEPTUAL REJİSSOR SƏNƏTİ: VAQIF İBRAHİMOĞLUNUN YARADICILIĞI

Konseptual rejissor sənəti milli teatrşünaslıq elmi tərəfindən ən az araşdırılan mövzularındandır. İsbat eləməyə ehtiyac yoxdur ki, konseptual rejissor sənətindən danışarkən rejissor Vaqif İbrahimovun yaradıcılığı ən parlaq misal kimi köməyə gəlir.

Vaqif İbrahimov nəzəriyyə ilə təcrübəni bacarıqla birləşdirən, qeyri-adi parlaq istedadla malik olduğu kimi, yalnız teatr sənəti ilə məhdudlaşmayan, bütünlükdə humanitar sferanı əhatə edən zəngin nəzəri biliklərə, güclü elmi təfəkkürə sahib bir sənətçi idi. Onu digər rejissorlardan fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də rejissorun məhz konseptual sənət təfəkkürü, predmetə nəzəri baxım bucağından yanaşma bacarığı idi. Vaqif İbrahimovun konseptual rejissurasının ən bariz nümunəsi isə onun yaratdığı və aprobeasiyadan keçirdiyi, əsl mahiyyətini, məğzini çoxlarının anlamamasına baxmayaraq, artıq milli teatr sənətimizin faktına çevrilən Psixosof teatr poetikasıdır. Bu səbəbdən Azərbaycan teatrında konseptual rejissor sənətini və Vaqif İbrahimovun yaradıcılığını araşdırmaq üçün mütləq diqqəti Psixosof teatr poetikasının üzərində cəmləməliyik.

Psixosof teatr poetikasının nəzəri strukturu haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmaq üçün predmet, baxım bucağı və dil-ifadə vasitələrinə nəzər salaq. Azərbaycanda, konseptual teatr rejissurasının yaradıcılarından və əsas nümayəndələrindən olan Vaqif İbrahimovun yaratdığı və YUĞ Teatrında aprobeasiyadan keçirdiyi PSIXOSOF teatr poetikasının konseptual əsaslarını, nəzəri-strukturunu təhlil edib, bu sənət faktının nəzəri qiymətini vermək milli teatrşünaslıq elmi üçün olduqca vacibdir. Çünki bu günə qədər ayrı-ayrı teatrşünaslar tərəfindən Vaqif İbrahimovun rejissurasının bəzi səciyyələri, onun quruluşunda hazırlanan bir sıra tamaşalar təhlilə çəkilsə də, milli teatr sənətimizdə analoqu olmayan bir teatr poetikasını yaratmış, özünəməxsus, fərdi teatr təfəkkürünə malik rejissorun yaradıcılığı küll halında təhlilə cəlb olunmamışdır. Bir sözlə, Vaqif İbrahimovun rejissor sənəti milli teatrşünaslıq elmimiz üçün qapalı bir mövzu olaraq qalmışdır.

Vaqif İbrahimovlu çağdaş Azərbaycan teatrının inkişaf istiqamətini təyin edən, öz yaradıcılığında milli teatr ənənələri ilə dünya teatr prosesinin qabaqcıl təcrübələrini üzvi şəkildə birləşdirən rejissorlardandır.

«... o nə şərqlidir, nə qərbli, bununla belə qərbli üçün o, şərqlidir, şərqli üçün isə o, qərblidir, «öz evi»nin sakini ilə o, «yerli»dir, özü-özü ilə tək qalanda isə mənə elə gəlir ki, o, kosmopolitdir. Sadəcə nostalgiya sindromuna düşər olduğuna görə «öz adası»nı tərk edə bilmir. Bu paradoksal durum onun tamaşalarında özünü bariz şəkildə göstərir: deyək ki, Füzulini o, Qərb açarları ilə «açır», Kafkanı isə xalis şərqli kimi təqdim edir. Müşahidələrimə görə bu paradoks «Yüğ»ün yabançı tamaşaçıları çaşdırmır, onlar «üçüncü dünya ölkələri»ndən ötrü tərtib edikləri müxtəlif ölçülü «standart»lardan həmənəcə imtina edərək məzmunlu dialoqa girirlər. Bizimkilər isə Vaqif İbrahimovlunu hansısa bir «qrafa»ya yerləşdirməkdə çətinlik çəkir» [2, s. 7].

Məlumdur ki, özünəməxsus sistem olan konseptual poetikanın nəzəri strukturu predmet, baxım bucağı və dil-ifadə vasitələri kimi müəyyənləşdirilən elementlərdən ibarətdir. Sistemli şəkildə bir-birilə bağlılıqda olan bu elementlər strukturun informativliyini və produktivliyini təmin edir. Bu strukturun məzmun parametrlərini isə fəlsəfi-ideoloji dünyagörüşü konteksti təşkil edir.

Təyininə görə, predmet, baxım bucağı və dil-ifadə vasitələrindən ibarət olan PSIXOSOF teatr poetikası sadalanan hər komponentini konseptual şəkildə əsaslandırır.

I Predmet – İnsan, daha dəqiq – insan psixologiyası (Stanislavski: «insan ruhunun yaşamı»). Psixosof teatr poetikasının predmetini (insanı) daha aydın anlamaqdan ötrü onu təhlil və izah edən psixologiya elminin çağdaş mənzərəsinə nəzər salaq:

1. Obyektiv psixologiya (İ.Pavlovun «ali sinir fəaliyyəti» təliminə əsaslanaraq, şüur fenomenini öyrənir);
2. Psixozanaliz (Z.Freydin nəzəri və praktiki nailiyyətlərindən faydalanaraq, təhtəşüur (şüuraltı, libido) qatını tədqiq edir);
3. Analitik psixologiya (K.Q.Yunqun «arxetiplər və bilincsizlik» nəzəriyyəsinə çıxış edərək, «ruh» fenomeninin parametrlərini müəyyənləşdirməklə məşğuldur);
4. Transpersonal psixologiya (Stanislav Qroffun konsepsiyasından çıxış edərək, personanın (insanın) psixoloji strukturuna daxil olmayan, lakin ona köklü surətdə təsir edən heyvanat, bitki və mineral aləmlərin psixologiyası ilə vəhdətini tədqiq edir).

5. Kvant psixologiyası (R.A.Uilsonun «kvant nəzəriyyəsi»nə əsaslanan bifurkasiya (haçalanma) faktoruna istinad edərək, insan psixologiyasının duallığını (ikili təbiətini) iddia edir).
6. «İnsan psixologiyası» deyəndə biz Psixosof teatr poetikasının bu başlıca predmetini ruhun özülündə (zatında) yerləşdirib məhz mənəvi varlıq kimi tədqiq edirik.

II Baxım bucağı – məqsəd, amal, meyarlar sistemini təmin edən mövqedir Psixosof poetikasının predmetinə baxım bucağını (yanaşmanı) müəyyənləşdirən mövqeyi açıqlamaqdan ötrü əənəvi mövqelərin təxmini təsnifatına nəzər salaq:

1. Maarifçilik (insanların mədəni-intellektual səviyyəsini yüksəltməyi nəzərdə tutur);
2. Sosial-siyasi (insanların ictimai düşüncəsinin formalaşmasını məqsəd qoyur);
3. Ekzistensial (insanın varolma, mövcudiyyət məqamını əsas tutur);
4. Mənəvi (insanın mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini təkmilləşdirməyi məqsəd kimi təyin edir);
5. Sakral (insanın varolmasını İlahi qanunların çərçivəsində dəyərləndirməyə yönəlib).
6. Psixosof teatr poetikasının başlıca predmetinə virtual ruh aləmi mövqeyindən, ruhi proseslərin baxım bucağından yanaşırıq.

III Dil-ifadə vasitələri – estetika, yəni forma yaradıcılığıdır. Bu gün məlum olan estetik sistemlər aşağıdakılardır:

1. Klassik («məzmun formanı təyin edir» düsturuna əsaslanır);
2. Milli-etnik (milli sənət düşüncəsinin arxetipləri üzərində bərqərar olur);
3. Modern (məzmunşuz formanın yeni məzmun yaratmasını əsas tutur);
4. İnteqrativ (modanın, dəbin hökmünü müəyyənləşdirir);
5. Primitiv və ya naiv (fərdin spontan və qeyri-normativ forma yaradıcılığını nəzərdə tutur).
6. Predmetini və baxım bucağını müəyyənləşdirdikdən sonra PSİXOSOF poetikası tamamlanmasından ötrü məntiqli olaraq qeyri-normativ, subyektiv estetik sistem seçilməlidir.

IV Ədəbi əsas – dramaturji əsər dominantlığı.

«Teatr və dramaturgiya» münasibətinin çağdaş durumu dramaturji ədəbiyyatın dominantlığı ilə səciyyələnir. Etimoloji mənası «dram» - «əməl» kökünə bağlı olan bu tipli ədəbi əsas təyininə görə Psixosof poetikasının səhnə

realizəsindən ötrü yararlı deyil. Bu mənada, sözügedən poetikadan ötrü sinopsis təcrübəsi səmərəli, məhsuldar və kontekstə uyğundur.

- Psixosof poetikasında hazırlanan tamaşanın ədəbi əsası bilavasitə rejissor tərəfindən tərtib olunur. Rejissorun tərtib etdiyi sinopsis yuxarıda göstərilən konseptlərin səhnədə gerçəkləşdirilməsini nəzərdə tutur və əsas məqsəd kimi paradiqmada (məzmun qatında) mövcud olan psixi (ruhsal) prosesin manifestasiyasını müəyyənləşdirir.

Araşdırmamızın həcmi çərçivəsində Psixosof teatr poetikasının məğzini, mahiyyətini, nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirməyə çalışdıq. İndi isə poetikanın realizə edilməsi üçün mövcud olan metodika haqqında yığcam şəkilə məlumat verməyə çalışaq. Çünki zaman-məkan sənət növü olan teatr prosesindən ötrü təcrübi üsullar, iş metodikası heç də nəzəriyyədən az əhəmiyyət daşımır. Nə qədər dəqiq və bazisli, hətta mükəmməl nəzəri əsasla malik olsa da, dəqiq metodikası olmadan heç bir teatr poetikasını sistemli, konseptual poetika hesab etmək mümkün deyil.

Psixosof poetikası təməlinə hazırlanan tamaşa üzərində iş prosesinin mərhələləri aşağıdakı təsnifatda əks olunur:

A) Rejissor işinin metodikası

1. Sinopsisin tərtibi və eksplikasiyanın hazırlanması;
2. Özəl psixosof analizi nəticəsində arxetipin müəyyənləşdirilməsi və onun əsasında aktual səbəbi, matrisanı, psixi prosesin mərhələlərini əks etdirən sxemin tərtibi;
3. Sxemin mənimsənilməsi və diskursla müzakirəsi;
4. Sxemin zaman-məkanda gerçəkləşdirilməsi;
5. Sxemin estetikləşdirilməsi: vizual (formal) qatın quruluşu;
6. Paradiqma (məzmun qatı) və sintaqmanın (ifadə qatı) üzvi vəhdəti üzərində iş;
7. Tamaşaçı (kontaktyor) ilə ilk yoxlama təması;
8. Korreksiya əməliyyatları (korrelyat: manifestasiyanın dərəcəsi).
9. Premyera.
10. 5-6 tamaşadan sonra əldə olunmuş qənaətlərin əsasında korreksiya əməliyyatları.

B) Aktyor işinin metodikası.

Psixosof poetikasının təməlinə yaradıcılıqla məşğul olan aktyor ənənəvi aktyor texnikasından gərəkli dərəcədə faydalanaraq, əsasən, psixotexnikadan yararlanır. «Psixotexnika» anlayışının lüğəti mənası – «psixikanı idarə etmək

bacarığı» kimi təyin olunur. Psixosof poetikasının forma və məzmunu çərçivəsində yaradıcılıqla məşğul olan aktyor bu bacarığı ustalığ, daha sonra isə sənət səviyyəsinə yüksəltməlidir.

Sözündən psixotexnikanın aprobeasiyadan keçmiş elementləri, özəl sistemlilik və psixi köklənmə aktyorla (insan) kontaktyor (tamaşaçı-insan) arasında yaranmış özəl psixodelik halın məqamlarında ekstrasensor və suggestiv əlaqənin qurulmasına xidmət edir.

C) Tamaşanın (aksiyanın) istehsalat prinsipləri.

Yaradıcı prosesin dinamikasını, ardıcılığını və məhsuldarlığını təmin etmək məqsədiylə səhnə Modulu (tərtibatı) və tamaşanın (aksiyanın) bütün komponentləri öncədən hazırlanır. Sxemin gerçəkləşdirilməsi və sonrakı əməliyyatlar tam bitkin dizayn şəraitində keçirilir.

Beləkilə, biz Vəqif İbrahimoglundun yaradıcılığı nümunəsində Azərbaycan teatrında konseptual rejissor sənətini araşdırdıq, Psixosof teatr poetikasının nəzəri strukturu haqqında dolğun təsəvvür yaratmaq üçün predmet, baxım bucağı və dil-ifadə vasitələrini elmi-nəzəri kontekstdə təhlilə çəkdik.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə M.Ə. Teatr: seyr və sehr; milli teatr prosesi problemləri. B: Elm, 1998.
2. Əlizadə M.Ə. Rejissor haqqında paradoks // 525-ci qəzet. - 2009. - 20 oktyabr
3. Rəhimli İ.Ə. Zaman zaman içində. Bakı, Kitab aləmi, 2010.
4. Vəliyev Ə. Əqidə, ruh və teatr. XX əsrin II yarısında Azərbaycan mədəniyyətində milli teatr konsepsiyalarının sosial-fəlsəfi və siyasi-ideoloji paradiqması/Ə.M.Vəliyev; elmi red. M.Əlizadə.- Bakı: [s.n.], 2009.
5. Əliyeva K.R. Çağdaş Azərbaycan teatrının dünya teatr prosesinə inteqrasiyası və avanqard teatr prinsipləri // Qobustan, № 4, 2012.

Açar sözlər: teatr, rejissor, predmet, baxım bucağı, psixologiya.

Эльчин Джафаров

Концептуальное режиссерское искусство

в азербайджанском театре: творчество Вагифа Ибрагимоглу

В статье исследуется концептуальное режиссёрское мастерство в азербайджанском театре и отмечается, что концептуальное мышление,

умение подходить к предмету под особым углом видения являлось основным отличием Вагифа Ибрагимоглу от остальных режиссёров. Самым очевидным примером его концептуальной режиссуры является созданная им и утвердившаяся психософская театральная поэтика.

Ключевые слова: театр, режиссёр, предмет, угол видения, психология.

Elchin Jafarov

Conceptual producer art in Azerbaijan theatre:

Vagif Ibrahimoglu's creation

Conceptual producer mastery in Azerbaijan theatre is studied in the article and there is noted that conceptual thinking, the skill of approaching the object from a special point of view differed Vagif Ibrahimoglu from other producers. The most evident example of his conceptual producing is psychosophic theatrical poetics created by him.

Key words: a theatre, a producer, an object, a point of view, psychology.